

Tekenen des tijds: bibliotheekarchitectuur als teken van cultuur- en vormingsbeleid

Wenen, 24-25 november 2003

Recent openden verschillende nieuwe bibliotheken hun deuren: de Bibliotheca Alexandrina, de openbare bibliotheek van Wenen, de Arenbergcampus te Leuven. Andere staan in de steigers: de openbare bibliotheken van Amsterdam, Antwerpen, Linz, Oslo, Seattle...

Bibliotheken bouwen is dus in. Wellicht daarom zijn bibliotheekbouw en -architectuur tegenwoordig zo populair als congres-thema. Het Overleg Kunstbibliotheken Vlaanderen organiseerde in oktober 2003 in het ModeMuseum Antwerpen 'Kunstbibliotheken en Architectuur'. Op 24-25 november 2003 had

'Zeichen der Zeit' in Wenen plaats. Van 17 tot 19 maart 2004 organiseert de LIBER Architecture Group in Bolzano 'The renaissance of the library: adaptable library buildings' en tegelijkertijd wordt in Den Haag het Nederlandse voorzitterschap van de Raad van Europa gevierd met 'Creating public paradise: building libraries in the 21st century'.

Aan 'Zeichen der Zeit' in Wenen namen meer dan 300 personen uit 20 landen deel. De organisatie was in handen van het Büchereiverband Österreichs (BVO), dat steun kreeg van de Akademie der Bildenden Künste Wien. Dit resulteerde in een goed gevuld programma met presentaties van architecten, bibliothecarissen en urbanisten uit België, Denemarken, Duitsland, Finland, Groot-Brittannië, Italië, Nederland, Oostenrijk, Portugal en de Verenigde Staten.

Het congres vond plaats in het Semperdepot, een voormalig theater- en operadepot uit 1877 dat sinds 1975 leeg staat. Via een wenteltrap met schitterend smeedijzerwerk werden de congresgangers naar de tweede verdieping geleid, waar in een grote kale ruimte een voorlopig podium was neergezet. Een geschikte lokatie die niet alleen erg sfeervol en meer dan voldoende ruim was maar bovendien haast symbool stond voor een aantal opvattingen inzake bibliotheekbouw. Meermaals zouden sprekers verwijzen naar het archetypische beeld van de bibliotheek gelegen

op een berg, verheven boven het straatlawaaï – "reading is an elevation". Anderen zouden het bouwen van bibliotheken als motor van stadsregeneratie beklemtonen.

Congresvoorzitter Gerald Leitner (BVÖ) citeerde in zijn openingspeech Nicholas Negroponte (MIT): "bibliotheken zijn producten van de industriële revolutie". Voor Negroponte ligt hun toekomst in het verleden, in het ter beschikking stellen en bewaren van het gedrukte erfgoed. Leitner verwierp deze visie en beklemtoonde het potentieel van de bibliotheek in het digitale tijdperk, de nood aan toegang tot informatie, de behoefte aan fysieke ruimten waar ontmoeting en communicatie kunnen plaatsvinden, alsook het belang van sociale integratie. Niettemin beklemtoont Negroponte een belangrijk punt. **Er is werk aan de winkel om beleids-mensen, maar ook bibliothecarissen, van dit potentieel te overtuigen én er is nood aan een nieuw type bibliotheek-architectuur dat dit ondersteunt.**

De Alexandrijnse bibliotheek herleeft

De bekendste bibliotheek uit de oudheid is ongetwijfeld die van Alexandrië in Egypte. 1600 jaar geleden werd zij verwoest. Maar dankzij inspanningen uit de hele wereld werd recent een nieuwe bibliotheek geopend. Christoph Kapeller, een Oostenrijks architect die in Los Angeles woont en voor het Noorse architectuurbureau Snohetta werkte dat de internationale wedstrijd won, lichtte het architecturale concept toe. Het gebouw is cirkelvormig met een doorsnede van 160 meter. De cirkel, het wiskundige symbool voor oneindigheid, verbeeldt de universele verzameling kennis die in de bibliotheek aanwezig is. Deze cilinder wordt bekroond door een schuin liggend hightech dak – een regelmatig patroon van smalle hoge ramen – dat van op afstand op een microchip lijkt. Het dak rijst uit de ondergrond op tot 32 meter hoog. In de stenen buitenwand werden letters en karakters uit alle talen van de wereld gekapt. Door het draaien van de zon worden zij in verticale stroken uitgelicht. Afhankelijk van het tijdstip geeft de wand een ander beeld.

Volgens de Egyptische traditie wordt in de ondergrond het verleden bewaard en bovengronds het heden. De bibliotheek is ingericht volgens dit principe. Ze heeft een capaciteit van 4 miljoen volumes in open kast en 8 miljoen in compactrekken. 2000 zitplaatsen zijn over 7 verschillende niveaus verdeeld. Veel aandacht ging naar de creatie van een 'eigen plek' in deze enorme bibliotheek. Trouwens, van één bibliotheek kan niet gesproken worden. De 'Bibliotheca Alexandrina' is een cultureel en educatief complex met diverse subbibliotheken waaronder één voor kinderen (6- tot 12-jarigen) en één voor jongeren (12- tot 18-jarigen), een multimedia-afdeling, leeszalen voor microfiches, manuscripten en zeldzame boeken, verschillende tentoonstellingszalen, educatieve ruimtes en een museum (zie <http://www.bibalex.org/website/>, of het boek *The new Bibliotheca Alexandrina*. - Oslo: The Norwegian Museum of Architecture, 2002. - Aanwezig in de VVBAD-vakbibliotheek).

Over kerken en bibliotheken

"Kerken zijn de enige gebouwen met een herkenbare architectuur. Hun gehele geschiedenis lang zijn bibliotheken er niet in geslaagd een architecturale iconografie te ontwikkelen. En door het samenbrengen van bibliotheken onder één dak met andere instellingen lijkt de bibliotheek nog meer te verdwijnen in haar omgeving. Bibliotheken zitten daarenboven gevangen in het spanningsveld tussen de focus op het boek – met het bibliotheekrek als architecturaal structurerend element – en een focus op de lezer waarbij de leeszaal centraal staat." Dit zijn de intrigerende uitspraken van Jean Marie Meuwissen (architect Amsterdam). Helaas gaf hij geen suggesties om dit probleem aan te pakken.

Nood aan virtuele én aan reële bibliotheken

Maar die had de volgende spreker in petto. *"At the heart of the library is no longer the book, but the librarian"*, aldus Jens Thorhauge (directeur Danish National Library Authority). De bibliothecaris wordt de reden om naar de bibliotheek te gaan, en niet langer het boek. Thorhauge wees op drie belangrijke veranderingen: het stijgend gebruik van informatie in het dagelijks leven; de creatie van nieuwe bibliotheekruimten *'beyond the storehouse'* en de ontwikkeling van een zeer verscheiden dienstverlening, gepersonaliseerd, geïndividualiseerd en proactief.

De realisatie hiervan veronderstelt zowel virtuele als reële bibliotheken. Denemarken maakt hier werk van. Mogelijkheden 'zien' is echter niet voldoende. De bibliotheeksector moet ook haar plaats opeisen. Openbare en wetenschappelijke bibliotheken zijn verbonden in één nationaal netwerk met zoek- en reserveerfaciliteiten voor alle materialen, rechtstreeks door de gebruiker, op te halen in de bibliotheek van zijn keuze. Via een akkoord met de rechthebbenden kunnen bibliotheken artikelen digitaliseren en rechtstreeks via e-mail sturen naar de eindgebruiker. Elektronische toegang tot Deense muziek via bibliotheekleen werd gerealiseerd alsook een nationale e-reference-dienst. Maar evenzeer is er aandacht voor de mens als sociaal 'dier', met zijn behoefte aan ontmoeting, ontspanning, entertainment en zijn leerhonger. Thorhauge is ervan overtuigd dat het 'overleven' van de bibliotheek niet afhangt van intelligente architectuur, maar van het aanpassingsvermogen van de bibliotheek aan de noden van haar publiek.

Architect William Alsop ontwierp de nieuwe openbare bibliotheek van Peckham in Londen. Als uitgangspunt nam hij de resultaten van een onderzoek naar wat de inwoners graag zouden doen in en wat ze verlangden van hun bibliotheek. Dit resulteerde onder andere in een ruime collectie Caraïbische muziek en in bijzondere aandacht voor de openbare ruimte rond de bibliotheek. Het apart uitziende gebouw – een omgekeerde L – creëert een overdekte ruimte vooraan en is tegelijkertijd via het gebruik van gekleurd licht in de glazen achterwand 's avonds en 's nachts een monumentale lichtbaken. Ook hier bevinden de publieksruimten

zich hoog boven de begane grond – verheven boven de winkelstraat. De VVBAD bezocht deze bibliotheek in juni 2003 tijdens een studiereis naar Londen. Een geïllustreerd verslag van dit bezoek staat op www.vvbad.be.

De nieuwe Weense hoofdbibliotheek am Gürtel

De kers op de taart was ongetwijfeld de voordracht van architect Ernst Mayr en bibliothecaris Alfred Pfoser over de nieuwe Weense hoofdbibliotheek. De architect en de bibliothecaris gidsten de buitenlandse gasten rond in deze schitterende realisatie.

Waar kan je beter een bibliotheek bouwen, dan op een plek waar al veel volk komt? De Urban-Loritz Platz in Wenen was dringend aan opwaardering toe. Verpauperde omge-

De tramplaat onder een sierlijke tentconstructie leidt naar de Weense hoofdbibliotheek. Foto: Marc Storms.

De nieuwe bibliotheek werd gebouwd boven de sleuf waar de metro door rijdt. Foto: Marc Storms.

Knusse zitplaatsen kenmerken de hoofdbibliotheek van Wenen. Links op de voorgrond een bord dat de 'colleges' aangeeft. Foto: Marc Storms.

ving, knooppunt van openbaar vervoer (metro, diverse tramlijnen met 30.000 gebruikers per dag) en een drukke invalsweg. In een eerste fase werd de tramwachtplaats overdekt met een sierlijke, langwerpige tentconstructie. Vervolgens werd het plein uitgebreid door de nieuwe bibliotheek te bouwen boven de sleuf waar de metro door rijdt. Vanuit de metro kan je rechtstreeks met de lift naar de bibliotheek. Aan de kant grenzend aan de tramwachtplaats kreeg de bibliotheek een monumentale trap over de hele breedte tot op het dak, waar zich ook het bibliotheekcafé Canetti bevindt. Het dak, 2.000 m² groot, doet dienst als openbaar terras en heeft verschillende zitbanken. Van op 22 meter hoogte biedt het een prachtig uitzicht op de stad, op de omliggende bergen én – door ingenieuze lichtkoepels – op de metro die onder het gebouw door rijdt. Hier zullen ook optredens georganiseerd worden. Tijdens zonnige periodes is de trap door zijn oriëntatie op de zuidkant een geliefkoosde plek voor zonnekloppers. Via twee uitsparingen in de trap kan de bezoeker de bibliotheek betreden.

De bibliotheek, 6.000 m² groot, is in 2 ruimten onderverdeeld. Op de 3de verdieping bij de trapingang bevinden zich 40 internet-pc's, een tentoonstellingsruimte en een theaterzaal. Dit deel kan afgesloten worden. De eigenlijke bibliotheektoegang bevindt zich 1 niveau lager. 240.000 gedrukte volumes en 60.000 AVM of zo'n 20% van de collectie van alle 50 Weense openbare bibliotheken staan verspreid over 2 niveaus. Nabij de ingang nodigen zetels uit om de kranten en weekbladen te doorbladeren. Op diverse plekken – onder de lichtkokers – bevinden zich trouwens nog knusse zit- en verblijfplaatsen. De geïntegreerde collectie werd onderverdeeld in 6 'colleges' over 2 niveaus. Kleurrijke borden geven de afdeling aan: *Literatur & Sprache* (fictie en literatuurwetenschap, vreemde talen), *Lokal-Regional-Global* (vrije tijd, sport, reizen, cultuur en geschiedenis), *Standpunkte* (met politiek, recht, gezondheid, onderwijs en religie), *Kirgango* (de kinderplaneet), *Kunstraum* (muziek, kunst, podium), *Know How* (wetenschappen, techniek, beroep en carrière). De kleur van de borden wordt jammer

genoeg niet gebruikt om de colleges herkenbaarheid te geven. Hierdoor is ook de overgang van het ene naar het andere college niet duidelijk. Elk college heeft een eigen bemande informatiebalie. Ook het werk in de back-office (collectievorming, catalografie, boekverwerking...) wordt georganiseerd per college. Verspreid over de colleges zijn 62 werkplaatsen met toegang tot internet en databanken en 48 tot de Opac. 40 plaatsen zijn uitgerust als audio- of videowerkplek.

De uitlening is vrijwel volledig geautomatiseerd met 3 zelfuitleenbalies gebaseerd op RFID. De inname daarentegen is nog klassiek via een balie, van innamebrievenbussen is nog geen sprake. Wel gaan de teruggebrachte boeken via een transportband naar de sorteerkamer.

Sinds de opening in april 2003 heeft de nieuwe bibliotheek veel succes. Zonder noemenswaardige promotie trekt ze 3000 tot 3500 bezoekers per dag. En dit gaat niet ten koste van de filialen. Integendeel, ook hier wordt een stijgend gebruik genoteerd. Trouwens, ook in een vernieuwde huisvesting van de filialen wordt geïnvesteerd. Zo bouwt dezelfde architect een bibliotheek am Liesinger Platz en komt er een nieuwe bibliotheek Philadelphiabrücke.

De nieuwe hoofdbibliotheek werd ondertussen al een icoon. TV-journalisten maken er graag gebruik van als mise-en-scène voor hun berichtgeving over Wenen.

De monumentale trap van de bibliotheek leidt naar het bibliotheekcafé Canetti. Foto: Marc Storms.

Nood aan 'unstable space'

Joshua Ramus, architect van het prestigieuze Office for Metropolitan Architecture (OMA New York), is betrokken bij nieuwbouwprojecten in Seattle en Oslo. Hij waarschuwt voor flexibiliteit. Uit studies blijkt dat flexibiliteit amper gebruikt wordt. Integendeel, door de voortdurend aangroeiende collectie wordt de vrije ruimte hoe langer hoe meer ingepalmd door boekenrekken. Hij gebruikt liever de begrip-

pen *stable and unstable space*. Net zoals we 10 jaar geleden de opmars van nieuwe dragers en het internet niet konden voorzien, kunnen we vandaag niet voorspellen welke ruimte over 10 jaar nodig zal zijn of gebruikt zal worden. Daarnaast moet meer ruimte voorzien worden voor sociale functies (70%) dan voor boeken (30%).

Om de anderhalf miljoen boeken te plaatsen, wordt in Seattle net als in het Guggenheimmuseum (New York) gekozen voor een lange opstelling in spiraalvorm, weliswaar verdeeld over verschillende terrassen. Gebruikers worden geholpen met denkende liften. In plaats van het nummer van de verdieping te kiezen, tik je de UDC-code van het boek in. Bibliotheacarissen van verschillende disciplines werken samen in de *mixing chamber*. Gebruikers moeten zich hierdoor maar naar één plaats begeven. Via een GPS-systeem worden bibliotheacarissen gegidst door de collectie.

Interactie centraal

Al meer dan 12 jaar wordt in Oslo gediscussieerd over de bouw van een nieuwe openbare bibliotheek. **Het debat gaat over de plek waar ze moet komen en niet over het type bibliotheek.** Bibliotheclaris Liv Saeteren probeert dit te veranderen. Ze wil breken met de bibliotheekarchitectuur van het verleden. Die is immers gebaseerd op de bibliotheek als 'uitleenfabriek'. In de nieuwe bibliotheek zal gefocust worden op geschikte leeromgevingen, zal interactie tussen bezoekers gestimuleerd worden, alsook tussen lezers en media. Centraal staat het gebruik(ers)gedrag: het faciliteren van inspiratie, creatie en teamwork. De collectie is een ondersteunend element. Veel aandacht moet gaan naar nieuwe visuele communicatie. De bibliotheekruimte moet een attractie en een sensatie worden met visuele hulpmiddelen om gebruikers te gidsen. Trefwoorden zijn landschap, atmosferen, geluid, licht en design. Om het personeel maximaal vrij te maken om deze processen te ondersteunen moet de bibliotheek de zelfstandigheid van de gebruiker optimaliseren via zelfservice en zelfinstructie, maar ook door een zelfverklarende inrichting. Een budget van 73 miljoen euro is inmiddels vrijgemaakt. De nieuwe bibliotheek krijgt een oppervlakte van 15.500 m². Liv hoopt tegen het Ila-congres 2005 in Oslo de concrete plannen te kunnen tonen.

Motor tot stadsregeneratie

Het verhaal van de volgende spreker sloot hier naadloos bij aan. Ook bij de nieuwe bibliotheek in Antwerpen wordt niet vertrokken van het verleden maar wordt gezocht naar een inrichting die aansluit bij de actuele en toekomstige uitdagingen. Jan Van Vaerenbergh schetste de context van het Permeke-project, de openbare bibliotheek als motor tot stadsregeneratie, en meer in het bijzonder de multiculturele omgeving waar de nieuwe bibliotheek komt. Vele van de potentiële gebruikers komen uit een orale cultuur. Bij de conceptualisering van de bibliotheek moet daar rekening mee worden gehouden. Meer nog, men moet voorwaarden scheppen waardoor men kan leren van deze en ook van

Het Antwerpse Permeke-complex in opbouw. De openbare bibliotheek moet de motor worden tot stadsregeneratie. Foto: Bruno Vermeeren.

andere gebruikers.

In het Permeke-complex zullen diverse diensten ondergebracht worden. Doel is tot een maximale integratie te komen van bijvoorbeeld stedelijke administratieve en bibliothecaire dienstverlening. Jan onderscheidde verschillende niveaus van gebruik volgens tijd (kort-lang) of karakter (levendig-rustig/formeel of informeel). De ruimtes (café, wintertuin, auditorium, vergaderzaal) komen aan deze verschillende behoeften tegemoet. Maar ook inzake opstelling van de collectie kan onderscheid gemaakt worden volgens inhoud (eenduidig of meerdimensionaal), gebruik (beantwoorden van vragen of inspelen op ervaring) en personeel (expert of mediator). Daarom werden volgende opties genomen: een balans tussen ontmoetingsruimte en beschikbare collectie, een collectie die niet meer statisch is maar zich aanpast aan de actualiteit; een maximale flexibiliteit; geen centrale uitleenbalie maar doe-het-zelbalies en een minimale backoffice in het Permeke-gebouw. Dat de nieuwe bibliotheek ook een nieuwe attitude van het personeel vraagt, is een understatement.

Conclusie

Ontwerpers van bibliotheken zijn op zoek naar een eigen bibliotheektaal. Ze herinterpreteren de archetypische concepten van leeszaal en boekenrek en maken graag gebruik van gesofisticeerde technologie. Anderen – vooral bibliotheclarissen? – denken aan de de-institutionalisering van de bibliotheek. De collectie staat niet langer centraal, wel de gebruiker. Het bibliotheekgebouw moet in dienst staan van ontmoeten, inspireren, verleiden, en ook – hoewel niet expliciet vermeld op het congres – reflecteren. Tezelfdertijd wordt het gebouw niet langer exclusief voorbehouden voor bibliothecaire dienstverlening. Bibliotheken delen het pand met sectorgenoten zoals archieven en musea, maar ook met andere gemeentelijke administratieve diensten of zelfs buiten-

staanders zoals volkshogescholen. In Leuven en Maastricht gebeurt dit nog in afzonderlijke ruimtes, in de ontwerpen van Linz en Permeke-Antwerpen is sprake van (gedeeltelijke) integratie.

De opmars van de virtuele wereld, al dan niet geconcretiseerd in een digitale bibliotheek, lijkt momenteel amper impact te hebben op het gebruik van de fysieke bibliotheek. Overal waar nieuwe bibliotheken werden gebouwd – en zeker op die plekken waar geïnvesteerd werd in kwaliteitsarchitectuur – is sprake van een significante toename van gebruik en gebruikers. De gebruiker heeft naast de virtuele bibliotheek met andere woorden nog steeds duidelijke behoefte aan een tegenhanger in de reële wereld. Een openbare plek waar mensen kunnen samenkomen en waar een beroep wordt gedaan op al hun zintuigen.

Marc Storms, directeur VVBAD
marc.storms@vbad.be

- Tijdens het congres werd ook een virtuele bibliotheekreis door Finland, Nederland, Duitsland, Zuid-Tirol en Portugal gemaakt. Hierbij werd gefocust op subsidiëring en andere vormen van ondersteuning bij het bouwen en inrichten van een openbare bibliotheek. Dit werd rijkelijk geïllustreerd met fotomateriaal van recente gebouwen. Deze landenrapporten/fotoreportages zijn te bekijken op <http://www.bvoe.at/conference/>, samen met de abstracts van de voordrachten.

Agressiebeheersing

Antwerpen, 5 december

In de Plantijnhogeschool Antwerpen organiseerde de VVBAD samen met de firma Crime Control een workshop rond agressiebeheersing. Na een kennismakingsronde waarbij de 14 deelnemers uit openbare bibliotheken en hogeschoolbibliotheken elk een probleemsituatie naar voor brachten uit de eigen werkkring, bleek al snel dat de geschetste voorbeelden voor iedereen héél herkenbaar waren. Lesgever Koen Thewissen van Crime Control besteedde eerst aandacht aan diefstalpreventie. Hij herhaalde daarbij de tips en procedures die zijn collega Kris Van Limbergen al had aangebracht op de studiedag 'Laat je niet vangen! Diefstal en beveiliging in de bibliotheek' (*Bibliotheek- & archiefgids*, 79 (2003) 5; p. 35).

Daarna volgde een korte, heldere theoretische inleiding, die meer inzicht gaf in diverse agressievormen. Frustratie-agressie is niet voorbereid, onvoorspelbaar net zoals emotionele agressie. De reactie hierop is even laten uitrazen en afkoelen om daarna een redelijk gesprek te kunnen voeren. Instrumentele agressie is een verstandelijk berede-

nerde manier om iets te willen verkrijgen. De beste manier om hiermee om te gaan is het reglement sec en correct toepassen. De beste houding in alle gevallen is kalm blijven, luisteren, begrip tonen, het reglement toepassen en tot een oplossing komen. Soms lukt het niet om tot een oplossing te komen. Probeer dan medewerking te vragen en het af te ronden, niet eindeloos door te gaan. En gebruik de of/of regel! In bepaalde situaties heeft iedereen de neiging om te zeggen: "als je dit niet doet dan gebeurt er dat". Een dergelijke zin komt dreigend over en lokt soms nog meer reactie uit. Beter is de klant een alternatief te bieden: "ofwel doet u dit ofwel gebeurt er dat". Het is een iets elegantere manier en de klant lijdt geen gezichtsverlies.

Tot zover de theorie. Toen kwam het rollenspel, waar iedereen als een berg tegenop zag. Acteur Olivier De Smet werd voorgesteld en speelde de hele middag de rol van meneer Petersen. Voorafgaand aan deze dag hadden alle deelnemers een probleemsituatie doorgemailed. Op deze manier kon de praktijk 'levensecht' nagespeeld worden. Om te vermijden dat een speler door de andere deelnemers werd afgeleid, werd de speelsituatie zodanig opgezet dat alleen de acteur frontaal naar iedereen keek. Na aanvankelijk gegiechel en een strenge blik van Koen Thewissen verliep dat inderdaad uitstekend. En meneer Petersen speelde zijn rol van vervelende klant op een dusdanig overtuigende manier dat de spelers het behoorlijk moeilijk kregen. Snel werd duidelijk dat iedereen een vast patroon heeft met bijbehorende standaardzinnen. Niet zo simpel om die te doorbreken en het model toe te passen (luisteren/begrip/reglement/of-of). Vooral op het onderdeel 'begrip' scoorden we slecht – in de bibliotheekwereld hebben wij blijkbaar weinig of geen begrip voor mensen die boos worden omdat ze boete moeten betalen. Bij het toepassen van het reglement scoren we dan weer heel hoog – wij kennen onze regeltjes wel!

Na elk rollenspel werd er overlegd en uitgelegd wat er fout liep en waar precies. Zelfs meneer Petersen werd er soms bij geroepen en ondervraagd over wat zijn gevoelens waren bij de ontstane situatie. Een zéér verhelderende kijk gaf dat op het geheel. Tussendoor werden er ook praktische tips gegeven over wat je beter wel en beter niet zegt. Een alleszins geslaagde studiedag voor alle deelnemers. Een echte aanrader voor personeelsleden die regelmatig met agressie te maken krijgen.

Jozé Kuipers, bibliothecaris openbare bibliotheek Lokeren
lokeren@bibliotheek.be